

СЕРГІЙ ДЕМБІЦЬКИЙ,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України, Київ

Конструювання, валідизація та інтерпретація соціологічного тесту “Типи політичної культури – II”

Анотація

У статті подано результати розроблення і валідизації соціологічного тесту “Типи політичної культури – II” (СТ ТПК–II), що являє собою розвиток змісту та ідей, закладених у вимірювальний інструмент “Типи політичної культури” (Євген Головаха, 2005).

Відбір індикаторів здійснено на підставі експертного опитування із використанням дослідницької стратегії узгодження концептів, і обрано твердження, що характеризують антидемократичні та авторитарні настанови.

На наступному етапі було проведено методичне опитування за стратифікованою за статтю та віком вибіркою (м. Київ, N = 100) з метою факторної та конструктивної валідизації відповідних шкал, а також перевірки внутрішньої узгодженості їх. Результати перевірки факторної валідності та внутрішньої узгодженості дають підстави розглядати антидемократичні й авторитарні твердження як вимірювальні шкали. Своєю чергою, оцінка конструктивної валідності вказує на те, що політична культура посідає окреме місце серед соціальних якостей особистості, а отже, є важливою характеристикою, що впливає на поведінку індивіда.

Також результати дослідження використано для обґрунтування способу кластеризації респондентів з точки зору їхньої політичної культури. На підставі співвіднесення антидемократичних та авторитарних настанов із використанням ідеальної точки поділу виокремлено сім типів респондентів: прихильники демократії, демократи, що вагаються, прихильники авторитаризму, політичні скептики, скептики авторитаризму, скептики демократії і ті, що не визначилися.

За результатами дослідження зроблено висновок, що найповніший за змістом методики варіант СТ ТПК–II включає 24 індикатори, розділені на чотири (під)шкали: антидемократичних настанов стосовно розвинених країн, антидемократичних настанов щодо України, авторитарних настанов і громадянської активності.

Ключові слова: політична культура, соціологічне тестування, валідизація

СЕРГЕЙ ДЕМБИЦКИЙ,

кандидат социологических наук, старший научный сотрудник отдела методологии и методов социологии Института социологии НАН Украины, Киев

Конструирование, валидизация и интерпретация социологического теста “Типы политической культуры – II”

Аннотація

В статье представлены результаты разработки и валидизации социологического теста “Типы политической культуры – II” (СТ ТПК–II), представляющего собой развитие содержания и идей, заложенных в измерительный инструмент “Типы политической культуры” (Евгений Головаха, 2005).

Отбор индикаторов был осуществлен на основании экспертного опроса с использованием исследовательской стратегии согласования концептов. Выбор был остановлен на утверждениях, характеризующих антидемократические и авторитарные установки.

На следующем этапе был проведен методический опрос с использованием стратифицированной по полу и возрасту выборки (г. Киев, N = 100) с целью факторной и конструктивной валидизации соответствующих шкал, а также проверки их внутренней согласованности. Результаты проверки факторной валидности и внутренней согласованности позволяют рассматривать антидемократические и авторитарные утверждения в качестве измерительных шкал. В свою очередь, оценка конструктивной валидности указывает на то, что политическая культура занимает отдельное место среди социальных качеств личности, а значит, является важной характеристикой, влияющей на поведение индивидов.

Также результаты исследования использованы для обоснования способа кластеризации респондентов с точки зрения их политической культуры. На основании соотношения антидемократических и авторитарных установок с использованием идеальной точки деления выделено семь типов респондентов: сторонники демократии, сомневающиеся демократы, сторонники авторитаризма, политические скептики, скептики авторитаризма, скептики демократии и неопределившиеся.

По результатам исследования сделан вывод, что наиболее полный по содержанию методики вариант СТ ТПК–II включает 24 индикатора, разделенных на четыре (под)шкалы: антидемократических установок в отношении развитых стран, антидемократических установок в отношении Украины, авторитарных установок и гражданской активности.

Ключевые слова: *политическая культура, социологическое тестирование, валидизация*

SERHII DEMBITSKYI,

Candidate of sciences in sociology, senior research fellow, Department of Methodology and Methods of Sociology, NAS of Ukraine, Kyiv

Construction, validization and interpretation of sociological test Types of political culture – II

Abstract

The article presents the results of development and validization of sociological test Types of political culture – II (ST TPC–II) that is the development of the content and ideas included in the measuring instrument Types of political culture (Yevhen Golovakha, 2005).

Indicators have been selected on the basis of the expert survey with the use of research strategy of concepts co-ordination, and a statements have been chosen characterizing antidemocratic and authoritarian directives.

The methodical survey, following the excerpt (Kyiv, N = 100) stratified by sex and age, was carried out with the aim of the factor and construct validization of the corresponding scales, as well as the check of their internal coordination. Results of the check of factor validity and internal coordination give reasons to consider antidemocratic and authoritarian statements as measuring scales. The estimation of the construct validity indicates in its turn that the political culture occupies a separate place among social qualities of an individual and thus it is an important characteristic taking effect on the behaviour of individuals.

The investigation results were also used to substantiate the way of respondents clusterization from the viewpoint of their political culture. On the grounds of comparison of antidemocratic and authoritarian statements with the use of the ideal point of division the author distinguishes seven types of respondents: adherents of democracy, hesitating democrats, adherents of authoritarianism, political sceptics, sceptics of authoritarianism, sceptics of democracy and those who have not determined their position.

Following results of the research it was concluded that the ST TPC–II variant, which is the most complete one as to the method content, includes 24 indicators divided into four (sub)scales: antidemocratic directives concerning developed countries, antidemocratic directives concerning Ukraine, authoritarian directives and public activity.

Keywords: *political culture, sociological testing, validization*

Пропонована стаття є продовженням багаторічної методичної роботи, що ведеться у відділі методології та методів соціології Інституту соціології НАН України з метою розроблення інструментів оцінювання політичної культури. Перший вимірювальний інструмент (соціологічний тест “Типи політичної культури”, далі – СТ ТПК) був завершений у 2005 році¹ (автор – Євген Головаха).

Разом із тим результати використання СТ ТПК у двох хвилях соціологічного моніторингу “Українське суспільство” (2006 і 2016 років) дали підставу допустити деякі обмеження даного тесту. У зв’язку з цим було проведено дослідницьку роботу, спрямовану на створення альтернативного соціологічного тесту під назвою “Типи політичної культури – II” (далі СТ ТПК–II).

Метою даної статті є презентація результатів цієї дослідницької роботи, здійсненої у три етапи: 1) постановка проблеми і відбір індикаторів; 2) валідизація СТ ТПК–II; 3) визначення способу кластеризації респондентів відповідно до різних типів політичної культури.

Постановка проблеми і відбір індикаторів

Використання СТ ТПК продемонструвало доволі неоднозначні результати. Так, попри те, що в абсолютній більшості респондентів (70%) виявилися демократичні настанови, згода з необхідністю сильного лідера у відповідній групі була виражена сильніше, ніж серед тих, хто показав антидемократичні орієнтації. Можна було припустити, що така ситуація зумовлена різними співвідношенням громадянсько активних і громадянсько пасивних респондентів у відповідних групах. Так, у групі респондентів з демократичними установками на одного громадянськи активного індивіда припадає три пасивні, а в групі з антидемократичними установками це співвідношення становить один до двох. Але ознайомлення навіть із простими описовими показниками (див. табл. 1) спростовує це припущення.

Таблиця 1

Рівень згоди з необхідністю сильного лідера

<i>Група</i>	<i>Рівень підтримки</i>	<i>n</i>
Громадянськи активні антидемократи	2,2	42
Громадянськи активні демократи	2,3	262
Громадянськи пасивні антидемократи	2,3	81
Громадянськи пасивні демократи	2,4	779

Як було продемонстровано у нашій попередній праці [Дембіцький, 2017а: с. 138], такі парадоксальні результати можуть бути пов’язані з феноменом подвійної інституціоналізації, в межах якої визначальні інститути

¹ Докладніше див.: [Стегній, 2015].

радянського суспільства, втративши свою легальність, не втратили своєї легітимності. Проте в рамках даної статті буде перевірено іншу гіпотезу, що має не теоретичний, а методичний характер. Але перш ніж її озвучити, звернімося до визначень індикаторів, сформульованих для виявлення демократичних установок: 1) “демократія — найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави”; 2) “без демократії неможливий сталий економічний розвиток країни”; 3) “я певен, що тільки в демократичному суспільстві по-справжньому поважають права людини”; 4) “демократія забезпечує людині найбільші можливості для індивідуального політичного вибору порівняно з іншими режимами”; 5) “тільки за демократії законодавча влада відображає інтереси всіх основних соціальних груп”; 6) “демократія дає людям можливість об’єднуватися в партії та спілки для реального захисту своїх прав й інтересів”.

І тут виникає питання, про яку демократію йдеться? Одна річ — говорити про ідеальну демократію, інша — про демократію розвинених країн, коли ж мову ведуть про пострадянські країни, то поняття “демократія” у багатьох випадках може бути суто номінальним. Тому стартова точка подальших пошуків — це припущення, що наведені шість тверджень сприймаються більшістю респондентів саме в контексті тих демократичних режимів, які можна назвати успішними. Своєю чергою, питання щодо необхідності сильного лідера у своїй країні, ясна річ, сприймається застосовно до національних реалій. І якщо вже вітчизняна демократія часто показує невтішні результати, надії на інституціональні поліпшення переносяться на образ деякого сильного лідера.

З огляду на зазначені суперечності у відповідях було вирішено звернутися до вихідного набору тверджень, на базі яких конструювався СТ ТПК, аби визначити альтернативний список фінальних індикаторів, більш прийнятних для оцінювання демократичних установок в Україні. Додатковим аргументом на користь цього стало й те, що в рамках конструювання СТ ТПК як головний орієнтир відбору тверджень використовували їхню внутрішню узгодженість. Зрештою, незважаючи на наявність індикаторів як з позитивними, так і з негативними формулюваннями щодо демократії, до СТ ТПК було включено твердження лише першої групи.

Оскільки дійсність української демократії далека від ситуації в розвинених країнах і вже тим паче від деякої ідеальної демократії, було проведено роботу з тією частиною тверджень, в яких використовуються негативні формулювання¹. Перше, що привертає увагу, — смислова гетерогенність відповідних тверджень. Тому було проведено експертне опитування² з метою категоризації їх. Як дослідницька стратегія використовувалася стратегія

¹ Цікаво, що всі фінальні твердження СТ ТПК, що оцінюють настанови на громадянську активність, використовують негативні, а не позитивні формулювання.

² Експертами виступили наукові співробітники відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України, частина з яких раніше була залучена до розроблення СТ ТПК.

узгодження концептів¹, результати застосування якої вможливили виокремлення чотирьох груп тверджень (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Категорії індикаторів демократичних настанов
з негативними формулюваннями**

Колективістські настанови	
1	Соціалістична система більш справедлива, ніж капіталізм, оскільки при соціалізмі суспільство не розділене на багатих і бідних
2	Надмірні багатства треба вилучати і розподіляти серед малозабезпечених
3	У суспільстві не має бути багатих і бідних
4	Справжня рівність може бути забезпечена тільки в такому суспільстві, де колективні інтереси переважають над особистими
5	Не можна допускати, щоб людина власні інтереси ставила вище за державні
Антидемократичні настанови	
1	Демократія з усіма її принципами не має сенсу, коли більшості людей живеться погано
2	Демократія надає забагато свободи багатим людям
3	Демократичні вибори — це фарс, що зрештою аж ніяк не захищає інтереси простих людей
4	Демократія — це тільки слова, якими прикриваються ті, хто має доступ до влади, для забезпечення власних інтересів
5	Демократичні вибори, як правило, приводять до влади найбільш корисливих людей
6	Демократія надає людині оманливу свободу вибору, якою вона не може скористатися
7	Демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні
8	Усі розмови про свободу — лишень для того, щоб у країні не було порядку
9	Свобода слова — гасло влади, яким вона заспокоює громадську думку
Тоталітарні настанови	
1	Коли немає суворого державного контролю, засоби масової інформації сіють в суспільстві зерна аморальності й уседозволеності
2	Держава має здійснювати суворий контроль над цінами
3	Держава має жорстко контролювати економіку
4	Державний контроль над усім, що відбувається в суспільстві, забезпечує спокій і добробут більшості людей
5	Держава має бути “усьому головою” і гарантувати гідне життя своїм громадянам

¹ Докладніше про використання стратегії узгодження концептів див.: [Дембіцький, 2016 b: с. 81–98].

Закінчення табл. 2

Авторитарні настанови	
1	Єдина політична воля забезпечує стабільність в суспільстві краще, ніж набір різних точок зору
2	Для нормального розвитку країні потрібна “сильна рука”, а не розмови про демократію
3	Відсутність сильного політичного лідера, здатного підкорити всіх своїй волі, призводить до безладу в країні
4	Сильна держава можлива лише тоді, коли на чолі країни стоїть один лідер
5	Тільки політика “сильної руки” може зберегти порядок у суспільстві
6	Наявність єдиної партії і сильного політичного лідера дає людям впевненість у завтрашньому дні

У виборі між цими групами пріоритет було віддано твердженням, що відображають антидемократичні й авторитарні установки. Антидемократичні твердження сформульовані в доволі провокаційному стилі, що виводить їх за рамки офіційного політичного дискурсу, в рамках якого демократія — це завжди добре. При цьому вони оголюють проблеми, характерні для суспільств, у яких той самий демократичний дискурс стає інструментом досягнення вельми партикулярних цілей окремих груп інтересів за рахунок більшості населення. Що стосується авторитарних тверджень, то вибір на їхню користь продиктований як мінімум трьома чинниками. По-перше, неухильно високою оцінкою респондентами соціологічного моніторингу “Українське суспільство” такого авторитарного лідера, як О.Лукашенко, впродовж усіх років його президентства в Білорусі. Так, 2016 року його середня оцінка становила 6,3 бала із 10 можливих, що вище, ніж відповідні оцінки П.Порошенка, Б.Обами і В.Путіна. Крім того, до моменту анексії Автономної Республіки Крим, а також збройного конфлікту на Донбасі стабільно високу оцінку одержував і В.Путін. По-друге, 62,5% усіх респондентів згодні з твердженням, що “кілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії”. По-третє, політичне життя України розгортається переважно не навколо детально розроблених модернізаційних проектів, а навколо популістських обіцянок і тих осіб, котрим вони належать.

Відмова від тверджень, що фіксують колективістські настанови, продиктована тим, що згідно з думкою респондентів запитання “індивідуалізм чи колективізм?” не стоїть на політичному порядку денному. Так, прихильників соціалізму підтримують 14,4%, а прихильників капіталізму — 13,4%. Решта — це ті, хто або нікого не підтримує (32,0%), чи підтримує обидві сторони, аби обійшлося без конфліктів (23,4%), або вагається з відповіддю (15,8%). Та й повернення до колективістського світогляду на національному рівні виглядає нині малоімовірним. Тоталітарні настанови, знову ж таки, не підтверджуються даними. Скажімо, за повернення до планової економіки виступають 25,9% опитаних, тоді як за змішану модель — 51,6%, а за

суто ринкову — 11,5%. Ми вважаємо, що оцінювати потенційну можливість виникнення тоталітарної держави або її окремих елементів за умов політичного життя України слід саме в контексті підтримки авторитарного лідера, — і не як очікуваний результат його діяльності, а радше як непередбачений і небажаний наслідок (латентну функцію).

Отже, ключова зв'язка тут — рівень скепсису щодо дії демократичних інститутів як загалом, так і в Україні, а також прихильне ставлення до фігури авторитарного лідера, здатного увідповіднити таку діяльність декларованим цінностям і цілям.

Фінальний відбір індикаторів. Як показала практика використання СТ ТПК, шести пунктів методики цілком достатньо як для здійснення статистичного аналізу, так і для поділу респондентів на різні типи. Тому для остаточного відбору індикаторів із груп, що описують антидемократичні й авторитарні настанови, було необхідно оцінити їх з точки зору вимог до змістової валідності. Останні стосуються двох її принципових складових — концептуального представництва (достатня широта охоплення змістового поля) і значимості (важливість елементів).

Оцінюючи пункти антидемократичної спрямованості, можна виокремити три аспекти в їхньому змісті. Перший з них стосується того, що демократія захищає передусім інтереси тих груп, що перебувають при владі або прагнуть досягти її. Другий — того, що демократія відіграє в житті простих людей негативну, а не позитивну роль. Третій — свободи загалом і свободи слова зокрема. Оскільки останній аспект стоїть дещо осторонь (це показало експертне опитування), відбір було проведено на підставі перших двох параметрів (еліти *vs* маси) — по три твердження для кожного (№ 2–7). Перше твердження було вилучене, адже з ним важко не погодитися.

У випадку тверджень, що оцінюють авторитарні настанови, змістовий аналіз показав таке: шість тверджень охоплюють п'ять соціетальних цінностей — стабільність (№ 1), розвиток (№ 2), порядок (№ 3, 5), силу (№ 4), перспективи (№ 6). У випадку цінності порядку було обрано п'ять тверджень. Також було сформульовано додаткове твердження, пов'язане з такою цінністю, як безпека: “Тільки по-справжньому сильний лідер може захистити те, що дорого всім”.

Зрештою дванадцять фінальних індикаторів мають уявити два аспекти в політичній свідомості респондентів: 1) чи вважають вони, що демократія має суто інструментальний характер в руках високопоставлених груп інтересів і при цьому жодною мірою не вирішує нагальних проблем населення; 2) чи вважають вони, що найефективнішим способом забезпечення базисних соціетальних цінностей є діяльність авторитарного лідера.

Результати методичного дослідження: валідизація СТ ТПК-II

Дизайн. Для тестування запропонованої методики було проведено методичне опитування серед жителів Києва (жовтень — листопад 2017 року), в рамках якого було опитано 100 респондентів. Вибірка побудована на базі

шести квот, сформованих на підставі статі (2 категорії) та віку (3 категорії)¹. Додатковим елементом квотування був район проживання респондентів (по 10 респондентів у кожному з районів Києва). Пропущені значення відсутні. Середній вік респондентів — 44,6 року.

Інструмент. Основну частину анкети складено за чотирма методиками. 1. Скорочена версія Інтегрального індексу соціального самопочуття на 14 індикаторів (далі — ПСС-14), сконструйована в рамках нашого недавнього дослідження [Дембицкий, 2017с]. Особливістю цієї версії є її фокусування на інституціональних особливостях досліджуваного суспільства. 2. Два блоки запитань, що вимірюють антидемократичні настанови респондентів, ідентичних з точки зору змісту індикаторів. Перший блок спрямований на вимірювання антидемократичних настанов щодо розвинених країн, другий — стосовно України (див. Додаток). 3. Блок запитань, що вимірює авторитарні настанови. У цьому разі йдеться тільки про Україну (див. Додаток). 4. Індекс психологічного дистресу SCL-9-NR (9 індикаторів, докладніше див.: [Дембицкий, 2016b; Дембицкий, 2016с]).

У цій праці блоки запитань щодо антидемократичних настанов, а також авторитаризму розглядаються як вимірювальні шкали. Поряд із тим як альтернативні шкали розглядаються два набори індикаторів, що дають змогу вимірювати: 1) авторитарні, а також антидемократичні настанови щодо розвинених країн (два виміри)²; 2) як авторитарні, так і всі антидемократичні настанови — і стосовно розвинених країн, і щодо України (три виміри).

Крім цього ставилися додаткові запитання (всі з використанням категоріальної шкали відповідей), що стосуються рівня освіти (5 градацій), матеріальної забезпеченості (5 градацій) і суб'єктивного соціального статусу (7 градацій).

Після отримання емпіричних даних першочерговим завданням була спільна перевірка індикаторів, розглядуваних нами як вимірювальні шкали. Дизайн проведеного дослідження дав змогу оцінити факторну валідність і внутрішню узгодженість, а також назагал проаналізувати конструктивну валідність.

Факторна валідність перевірена на підставі результатів конфірмаційного факторного аналізу (Confirmatory Factor Analysis — CFA) з використанням методу діагонально зважених найменших квадратів (Diagonally Weighted Least Squares — DWLS). Якість факторних моделей оцінювали на підставі значень таких показників: χ^2 ; середньоквадратична похибка апроксимації (RMSEA); порівняльний індекс відповідності (CFI); індекс Таке-

¹ Групи респондентів серед молоді включали по 10 респондентів, тоді як серед представників середнього і похилого віку — по 20 респондентів. Це пов'язане з тим, що методичне опитування проводилося спільно зі спеціалістами кафедри методології і методів соціологічних досліджень КНУ імені Тараса Шевченка (відповідальний виконавець — аспірант кафедри Альона Ковальська), зацікавленими у вивченні соціального статусу жителів Києва.

² Чому вибір зроблено на користь антидемократичних суджень щодо розвинених країн, а не України, пояснюється далі.

ра–Левiна (TLI). За прийнятнi граничнi значення було прийнято: вiдношення значення χ^2 до ступенiв свободи (DF) менш нiж 5; RMSEA < 0,08; (CFI, TLI) > 0,95.

Оцiнювання внутрiшньої узгодженостi методики здiйснено за коефiциєнтом α Кронбаха. Значення, що перевищують 0,7, розглядалися як прийнятнi.

Конструктна валiднiсть оцiнювалася шляхом кореляцiйного аналізу результатiв використання шкал антидемократичних настанов i авторитаризму (пiдсумковi значення знаходилися шляхом пiдсумовування результатiв за окремими iндикаторами), з одного боку, а також значень ПСС-14 i SCL-9-NR (використовувався коефiциєнт кореляцiї Пiрсона), рiвня освiти, матерiальної забезпеченостi та суб'єктивного соцiального статусу (використовувався коефiциєнт кореляцiї Спiрмена) – з iншого.

Для статистичного аналізу було використано мову програмування R (версiя 3.4.1, бiблiотеки “lavaan” для проведення CFA, “lrm” для розрахунку значень α Кронбаха, “psych” для кореляцiйного аналізу).

Внутрiшня узгодженiсть i факторна валiднiсть. Показники внутрiшньої узгодженостi та факторної валiдностi наведено далi (див. табл. 3). Усi шкали характеризуються високими показниками. Виняток становить показник RMSEA для шкали авторитарних настанов.

Таблиця 3

Результати оцiнювання надiйностi та факторної валiдностi для рiзних вимiрювальних шкал

Показник	АДР	АДУ	АВТ	АДР + АВТ	АДР + АДУ + АВТ
α Кронбаха (> 0,70)	0,902	0,886	0,888	0,899	0,913
χ^2 (DWLS)	4,279	12,105	17,328	57,278	139,572
DF (ступенi свободи)	9	9	9	53	132
χ^2 / DF	0,5	1,4	1,9	1,1	1,1
p-value	0,892	0,207	0,044	0,319	0,309
RMSEA (< 0,08)	0,000	0,059	0,096	0,028	0,024
CFI (> 0,95)	1,000	0,999	0,996	0,999	0,999
TLI (> 0,95)	1,003	0,998	0,993	0,999	0,999

Скорочення в таблицi: АДР – шкала антидемократичних настанов щодо розвинених країн; АДУ – шкала антидемократичних установок щодо України; АВТ – шкала авторитарних настанов; АДР + АВТ – спiльне використання шкал антидемократичних настанов щодо розвинених країн i авторитарних настанов; АДР + АДУ + АВТ – спiльне використання всiх трьох шкал.

Пiдтвердивши внутрiшню узгодженiсть i факторну валiднiсть шкал, можна звернутися до аналізу їхньої конструктної валiдностi (зовнiшньої структури), а також оцiнити особливостi взаємозв'язкiв шкал мiж собою (внутрiшню структуру).

Внутрішня і зовнішня структура. Для простих шкал (ідеться про окремо взяті шкали авторитарних і антидемократичних настанов) оцінити внутрішню структуру можна на підставі сили зв'язку окремих індикаторів із загальним індексом, для комплексних (що включають індикатори двох і більше простих шкал) цю інформацію можна доповнити даними про взаємозв'язки між різними вимірами шкали.

Як можна бачити, індикатори антидемократичних настанов демонструють практично однакові результати в разі оцінювання політичної дійсності як у розвинених країнах, так і в Україні (див. табл. 4) загалом усі взаємозв'язки статистично значимі й серед них нема таких, які б вочевидь “просідали” з точки зору сили зв'язку.

Таблиця 4

Сила зв'язку окремих індикаторів із сумарними значеннями різних шкал ($p < 0,001$), r_s

<i>Індикатор</i>	<i>АДР</i>	<i>АДУ</i>	<i>АВТ</i>	$\frac{АДР + АВТ}{АВТ}$	$\frac{АДР + АДУ + АВТ}{АВТ}$
Демократія надає забагато свободи багатьом людям	0,69	0,74	–	0,58	0,53/ 0,56 ^a
Демократичні вибори — це фарс, що не захищає інтереси простих людей	0,86	0,82	–	0,68	0,69/ 0,54 ^a
Демократія — це тільки слова, якими прикриваються ті, хто має доступ до влади для забезпечення власних інтересів	0,82	0,83	–	0,76	0,75/ 0,67 ^a
Демократичні вибори, як правило, приводять до влади найбільш корисливих людей	0,82	0,80	–	0,60	0,63/ 0,62 ^a
Демократія надає людині оманливу свободу вибору, якою вона не може скористатися	0,86	0,83	–	0,77	0,78/ 0,66 ^a
Демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні	0,76	0,74	–	0,60	0,58/ 0,61 ^a
Єдина політична воля забезпечує стабільність в суспільстві краще, ніж набір різних точок зору	–	–	0,75	0,66	0,53
Для нормального розвитку країні потрібна “сильна рука”, а не розмови про демократію	–	–	0,81	0,71	0,64
Тільки політика “сильної руки” може зберегти порядок у суспільстві	–	–	0,83	0,74	0,58
Сильна держава можлива лише тоді, коли на чолі країни стоїть один лідер	–	–	0,81	0,71	0,60
Наявність сильного політичного лідера дає людям впевненість у завтрашньому дні	–	–	0,75	0,62	0,55
Тільки по-справжньому сильний лідер може захистити те, що дорого всім	–	–	0,73	0,53	0,51

^a Перше значення в комірці належить до тих індикаторів, що стосуються розвинених країн, друге — до індикаторів, що стосуються України.

Тепер розгляньмо особливості взаємозв'язку між підсумковими значеннями простих шкал (див. табл. 5). Цікаво, що авторитарні настанови показують більш виражений взаємозв'язок з антидемократичними настановами щодо розвинених країн, а не України. На наш погляд, це інтуїтивно зрозумілий результат, що піддається соціологічній інтерпретації. Так, феномен демократії, розглядуваний у контексті існування розвинених країн, має бути значно ближчим до ціннісної структури, постульованої з позицій демократії як ідеального типу людської активності. З відомих причин у випадку України феномен демократії значно віддаленіший від відповідних ідеалів. Тому слід очікувати більш вираженого взаємозв'язку між авторитарними настановами і скепсисом з приводу усталених демократій, а не того, що лише має таку назву.

Таблиця 5

Сила зв'язку між сумарними значеннями різних шкал ($p < 0,001$)

Змінні	Сила зв'язку
Антидемократичні настанови щодо розвинених країн — антидемократичні настанови щодо України	0,52
Антидемократичні настанови щодо розвинених країн — авторитарні настанови	0,44
Антидемократичні настанови щодо України — авторитарні настанови	0,30

Далі звернімося до перевірки конструктної валідності. Як змінні, що відтворюють номологічну мережу, використано показники соціального самопочуття і психологічного дистресу респондентів, а також рівень їхньої освіти, матеріальної забезпеченості й суб'єктивного соціального статусу (див. табл. 6). Наведені результати характеризуються достатньо низькою силою зв'язку й доволі різноплановим відгуком трьох аспектів політичної культури на елементи номологічної мережі.

Таблиця 6

Показники конструктної валідності для різних шкал

Показники номологічної мережі	Антидемократизм, розвинені країни	Антидемократизм, Україна	Авторитаризм
Соціальне самопочуття	-0,18 ^a	-0,12	-0,01
Психологічний дистрес	0,22 ^b	0,14	0,22 ^b
Рівень освіти	-0,13	-0,08	-0,20 ^b
Рівень матеріальної забезпеченості	-0,25 ^c	-0,10	-0,07
Суб'єктивний соціальний статус	-0,22 ^b	-0,18 ^a	-0,05

^a $p < 0,10$; ^b $p < 0,05$; ^c $p < 0,01$.

Низькі значення сили зв'язку є показником того, що політична культура респондентів посідає окреме місце серед характеристик індивіда, а отже, є

важливим аспектом, що впливає на поведінку. Показово й те, що шкали антидемократичних настанов і авторитаризму характеризуються більш сильними взаємозв'язками між собою, ніж зі змінними для конструктивної перевірки. Це дає змогу розглядати їх укупі як індикатори різних аспектів єдиного феномену.

Що стосується гетерогенності значень у таблиці 6, то вони також підлягають обґрунтованій соціологічній інтерпретації. Насамперед треба звернути увагу на кількість статистично значимих взаємозв'язків у випадку кожної зі шкал. Найбільше їх спостерігається для шкали антидемократичних настанов щодо розвинених країн (усього чотири), найменше — для шкали антидемократичних настанов щодо України (лишень одна). У випадку шкали авторитаризму таких зв'язків два.

Ми вважаємо, що повніша включеність антидемократичних настанов щодо розвинених країн у номологічну мережу полягає в тому, що вони більшою мірою ґрунтуються на культурних стереотипах, а тому зазнають більш виражених змін залежно від соціальних характеристик індивіда. Так, вищі соціальне самопочуття, матеріальна забезпеченість і суб'єктивний соціальний статус пов'язані із вищою оцінкою феномену демократії в тій його формі, що є найближчою до відповідних принципів і цінностей.

Що стосується антидемократичних настанов щодо української дійсності, то тут ідеться не стільки про культурні стереотипи, скільки про деяке загальне знання про політичну ситуацію в Україні. У цьому сенсі такого роду настанови — феномен, що має більшу кількість незалежних об'єктивних підстав, а отже, меншою мірою чутливий до соціального самопочуття і матеріальної забезпеченості.

Натомість у разі авторитарних настанов спрацьовує рівень освіти респондента: нижча освіта призводить до більшої ймовірності підтримки авторитарних ідей.

Читач міг помітити, що “за дужками” залишився такий елемент номологічної мережі, як психологічний дистрес. Як ми бачимо, цей показник у середньому демонструє найбільш тісні взаємозв'язки зі шкалами, націленими на політичну культуру респондента. На наш погляд, це зрештою пов'язане з тим, що загальний емоційний стан деякою (нехай навіть незначною) мірою впливає на результати опитування. Альтернативна гіпотеза, висловлена Євгеном Головахою, стверджує, що рівень психологічного дистресу все ж таки є одним із чинників, які позначаються на політичних настановах респондентів.

Після специфікації внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків шкал звернімося до сукупного аналізу їхніх результатів з метою виокремлення груп респондентів, що характеризуються відмінними патернами політичної культури.

Результати методичного дослідження: типологія респондентів / інтерпретація результатів

Перш ніж перейти безпосередньо до типології респондентів, розгляньмо описові характеристики шкал (див. табл. 7). Як можна бачити, найбільшою мірою виражені антидемократичні настанови стосовно України,

що доволі очікувано. Останнє пояснюється загальною низькою ефективністю політичної системи в Україні, де демократія насправді значно ближча до гарних гасел, ніж до відповідної активності як еліт, так і мас. Наступними за силою йдуть авторитарні настанови, котрі водночас доволі близькі до їхньої середньої інтенсивності. Зрештою, найменш виражені антидемократичні настанови щодо розвинених країн, що інтуїтивно зрозуміло і цілком очікувано.

Таблиця 7

Описові характеристики різних шкал

Настанови	Мін.	1-й квар.	Медіана	Середнє	3-й квар.	Макс.
Антидемократичні настанови (розвинені країни)	6	13	17,0	17,0	21	30
Антидемократичні настанови (Україна)	6	17	21,5	21,2	26	30
Авторитарні настанови	6	14	19,0	18,7	23	30

Додаткову описову інформацію надають розподіли відповідей за окремими індикаторами (див. табл. 8). При цьому відповіді згруповано за трьома модальностями: незгоди (варіанти відповідей “радше не згоден” і “абсолютно не згоден”), невизначеності (варіант відповіді “важко сказати, згоден чи ні”), згоди (варіанти відповідей “цілком згоден” і “радше згоден”). Для кожного з індикаторів, що характеризують антидемократичні настанови, наведено два розподіли відповідей: верхній рядок відповідає настановам з приводу демократії в розвинених країнах, нижній — в Україні.

Таблиця 8

Розподіл відповідей за індикаторами різних шкал, %

Індикатор	-	?	+
Демократія надає надто багато свободи багатим людям	42	29	29
	23	13	64
Демократичні вибори — це фарс, що не захищає інтереси простих людей	43	24	33
	23	20	57
Демократія — це тільки слова, якими прикриваються ті, хто має доступ до влади для забезпечення власних інтересів	42	22	36
	22	19	59
Демократичні вибори, як правило, приводять до влади найбільш корисливих людей	35	29	36
	21	23	56
Демократія надає людині оманливу свободу вибору, якою вона не може скористатися	43	23	34
	22	27	51
Демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні	52	21	27
	27	33	40
Єдина політична воля забезпечує стабільність у суспільстві краще, ніж набір різних точок зору	32	32	36
Для нормального розвитку країні потрібна “сильна рука”, а не розмови про демократію	34	27	39

Закінчення табл. 8

<i>Індикатор</i>	–	?	+
Тільки політика “сильної руки” може зберегти порядок у суспільстві	40	24	36
Сильна держава можлива лише тоді, коли на чолі країни стоїть один лідер	34	22	44
Наявність сильного політичного лідера дає людям впевненість у завтрашньому дні	26	25	49
Тільки по-справжньому сильний лідер може захистити те, що дорого всім	27	27	46

Отже, відносна більшість респондентів (в одному із випадків абсолютна більшість) не згодна практично з усіма антидемократичними індикаторами, якщо йдеться про розвинені країни. Виняток становить індикатор, згідно з яким демократичні вибори приводять до влади найбільш корисливих людей. У цьому випадку думки розділилися практично порівну.

Що стосується антидемократичних настанов щодо України, то практично з усіма твердженнями погоджується абсолютна більшість респондентів. Виняток становить пункт про те, що демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні. Утім, і тут ми маємо справу із більшістю, але відносною.

Натомість індикатори авторитаризму не показують такої однорідності. У двох випадках (цінності стабільності та розвитку) переважання згоди над незгодою мінімальне. В одному випадку переважає незгода (цінність порядку). І в трьох випадках кількість згодних респондентів доволі відчутно переважає над кількістю незгодних (цінності сили, перспективи та безпеки).

Інтерпретація за антидемократичними групами індикаторів є тут зайвою (тим паче, що це запитання вже розглядалося раніше на рівні шкал), проте для оцінювання смислової гетерогенності індикаторів шкали авторитаризму потрібні подальші дослідження.

З огляду на таку різноплановість настанов, фіксованих із застосуванням різних шкал, необхідно сформулювати обґрунтовану систему типології респондентів. Для цього слід співвіднести шкали з точки зору їхньої важливості стосовно політичної культури, а також визначити оптимальний спосіб розподілу або кластеризації респондентів за типами.

Що стосується розв’язання першої задачі, то зміст СТ ТПК-II вказує на два загальні виміри політичної культури (демократизм/антидемократизм, авторитаризм/антиавторитаризм), кожен з яких має принципове значення для розуміння відповідного феномену. При цьому авторитарні настанови більш показові за антидемократичні. Це пов’язане з тим, що респондентів, котрі демонструють одночасно авторитарні й демократичні настанови, варто віднести до авторитарної групи (далі це питання буде розглянуто додатково). Крім того, треба правильно оцінити й зіставити важливість двох шкал антидемократичних настанов. На наш погляд, шкала, що відображає оцінку демократії в розвинених країнах, має більше концептуальне значення як інструмент вивчення ставлення до демократії в Україні. Ми пов’язуємо це з

тим, що коли йдеться про розвинені країни, об'єктом настанов виступає соціальна дійсність, куди ближча до ідеалів демократії, ніж це має місце у випадку України. Тому перша шкала антидемократичних настанов (розвинені країни), а також шкала авторитаризму мають, під кутом зору типології респондентів, першорядне, або вирішальне значення, а друга шкала антидемократичних настанов (Україна) — другорядне, або додаткове.

Розв'язок задачі вибору техніки кластеризації респондентів у рамках вивчення політичної культури вже розглядався нами раніше [Дембіцький, 2017а]. Так, було здійснено порівняння чотирьох технік кластеризації: ідеальна точка поділу, концептуальна типологія, кластерний аналіз і латентний класовий аналіз. Серед іншого з'ясувалося, що прийнятною точною, найпростішою у використанні, а також такою, що дає інтуїтивно зрозумілі соціологічні результати, є кластеризація через ідеальну точку поділу, тобто визначення точок, або координат, на осях шкал, що розбивають відповіді респондентів на якісно відмінні групи.

Для полегшення кластеризації респондентів на підставі результатів СТ ТПК-II було розроблено діаграму, що співвідносить антидемократичні й авторитарні настанови із використанням кластеризації на підставі ідеальної точки поділу (див. рис.).

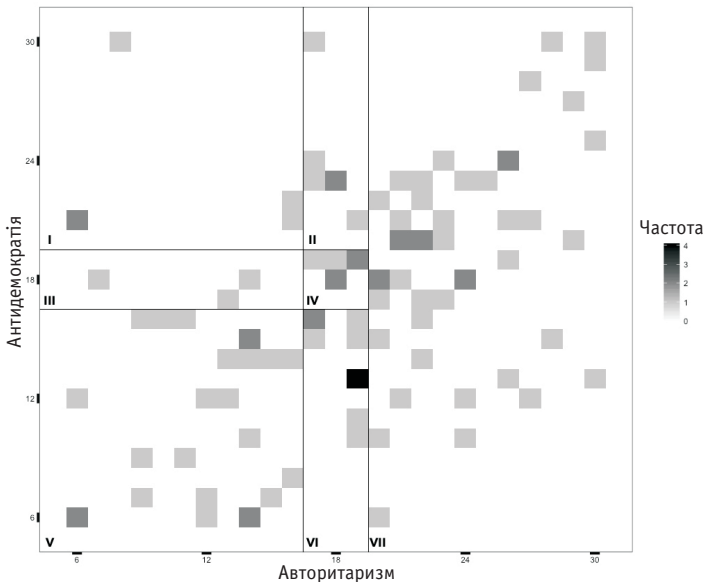

Рис. Теплова діаграма¹ частотної наповненості категорій настанов на антидемократію та авторитаризм

Розгляньмо, як використовується ця діаграма. Передусім треба визначити координати на осях, що відповідають шкалам, за якими розділяються респонденти. Оскільки використовуються адитивні шкали з діапазоном

¹ Тут теплова діаграма демонструє наповненість усіх можливих категорій зазначеного двовимірного простору.

можливих значень від 6 до 30, ми пропонуємо скористатися центральним значенням, що дорівнює 18 балам. Позаяк одним із варіантів відповіді за кожним з індикаторів є “важко сказати, згоден чи ні”, то навколо центральної точки необхідно окреслити зону, потрапляння в яку сигналізуватиме про невизначену позицію респондента. Як таку ми взяли інтервал від 17 до 19 балів за кожною зі шкал¹. Виходячи з цього, на кожній із шкал було отримано три інтервали: від 6 до 16 балів (демократичні або антиавторитарні настанови), від 17 до 19 балів (невизначені настанови) і від 20 до 30 балів (антидемократичні або авторитарні настанови). Відповідні результати наведено далі (див. табл. 9).

Таблиця 9

Розподіл настанов для різних шкал, %

Шкала	Характер настанов		
	Негативні (-)	Невизначені (?)	Позитивні (+)
<i>АДР</i>	35	18	47
<i>АДУ</i>	62	15	23
<i>АВТ</i>	32	22	46

Скорочення в таблиці: *АДР* — шкала антидемократичних настанов щодо розвинених країн; *АДУ* — шкала антидемократичних настанов щодо України; *АВТ* — шкала авторитарних настанов.

Оскільки визначальними є результати за шкалою авторитаризму, сукупне використання їх із результатами шкали, що фіксує ставлення до демократії в розвинених країнах, дає нам сім можливих типів респондентів щодо їхньої політичної культури (див. табл. 10). Що стосується результатів шкали демократичних настанов щодо української дійсності, то вони лише повідомляють додаткові нюанси про ці типи.

Додатково треба сказати про суперечливі результати, а також про результати, що можуть такими видаватися. Насамперед це стосується спостережень, що демонструють позитивні настанови як на демократію, так і на авторитаризм. На наш погляд, у даному разі йдеться про настанови на так званий “обізнаний авторитаризм” (альтернативна інтерпретація — “інструментальний авторитаризм”). Утім, що справді видається нам суперечливими результатами, так ця наявність позитивних настанов щодо української демократії при фіксації негативних настанов стосовно демократії розвинених

¹ При аналізі результатів СТ ТПК для таких цілей ми використовували інтервал від 16 до 20 балів. Але в даному разі він видається нам надто широким (що призводить до надмірної категоризації респондентів як таких, котрі вагаються). Це пов’язано як з великою кількістю використовуваних шкал, так і з характером розподілу відповідей. Так, розкид значень СТ ТПК-II у нашому методичному дослідженні значно ближче до 18 балів, ніж це спостерігалось при застосуванні шкал СТ ТПК. В останньому випадку спостерігалася значна асиметрія з ухилом в “демократичність” і “громадянську пасивність” респондентів.

країн. Пояснити такі випадки концептуально (насправді їх зовсім мало) нам не вдалося. Напевно, наявність їх характеризує якість заповнення анкет респондентами.

Таблиця 10

Типологія респондентів на підставі СТ ТПК–II

Настанови на демократію	Настанови на авторитаризм		
	Негативні (-)	Невизначені (?)	Позитивні (+)
Негативні (-)	I. Політичні скептики	II. Скептики демократії	VII. Прихильники авторитаризму
Невизначені (?)	III. Скептики авторитаризму	IV. Ті, що не визначилися	
Позитивні (+)	V. Прихильники демократії	VI. Демократи, що вагаються	

Тепер розгляньмо розподіл респондентів за типами (див. табл. 11). У тих клітинках, де наведено друге значення в дужках, додаткова інформація стосується кількості суперечливих результатів. Що стосується переважання респондентів з авторитарними настановами, то ані стать, ані вік не пов'язані з імовірністю потрапляння до цієї групи.

Таблиця 11

Результати використання СТ ТПК–II, %

Настанови на демократію	Настанови на авторитаризм		
	Негативні (-)	Невизначені (?)	Позитивні (+)
Негативні (-)	I. Політичні скептики: 5 (0)	II. Скептики демократії: 5 (0)	VII. Прихильник авторитаризму: 46 (2)
Невизначені (?)	III. Скептики авторитаризму: 3	IV. Невизначені: 6	
Позитивні (+)	V. Прихильники демократії: 24	VI. Демократи непевні: 11	

Як ми бачимо, двома найбільш наповненими групами є респонденти з демократичними поглядами (прихильники демократії та демократи, що вагаються), а також прихильники авторитаризму. Назагал їх 81%. Подальше вивчення результатів типології на підставі СТ ТПК–II передбачає включення тесту до більш масштабних дослідницьких проектів, що мають кращу репрезентативність і охоплюють більше розмаїття анкетних запитань і методик.

Замість висновків: фінальна конфігурація тесту

Наостанок хотілося б звернути увагу на таке важливе питання, як фінальна конфігурація СТ ТПК–II. Для цього передусім слід повернутися до змісту СТ ТПК. Так, перша версія методики мала 12 індикаторів: шість із них були спрямовані на вимірювання демократичних настанов, шість — громадянської активності. І якщо прийнятність індикаторів, спрямованих на

вимірювання ставлення до демократії, було розглянуто на початку статті, то решта складових методики не розглядалася. Як показало інше наше дослідження [Дембицкий, 2017b], шість індикаторів, що вимірюють громадянську активність, можна розглядати як окрему шкалу чи підшкалу в рамках більш комплексного вимірювального інструменту. Отже, немає жодних підстав відмовлятися від її застосування при вивченні політичної культури респондентів і з використанням СТ ТПК-II. Що стосується аналізованого у цій статті дослідження, то (під)шкала громадянської активності не була включена в опитування лише через фінансові обмеження¹.

У випадку всіх трьох шкал, розглянутих у статті, використання їх доцільне, оскільки кожна з них надає свою частину релевантної соціологічної інформації. При цьому, під кутом зору типології респондентів, достатньо двох шкал: антидемократичних настанов щодо розвинених країн, а також авторитарних настанов.

Отже, найповніший у плані змісту методики варіант СТ ТПК-II включає 24 індикатори, розділені на чотири (під)шкали: антидемократичних настанов щодо розвинених країн, антидемократичних настанов щодо українських реалій, авторитарних настанов і настанов на громадянську активність (див. Додаток). Це не суперечить можливості вилучення з тесту окремих шкал (які саме шкали мають бути вилучені, визначається концептуальними рамками конкретного дослідження), а також застосування окремих (під)шкал самих по собі.

ДОДАТОК

Соціологічний тест “Типи політичної культури – II”

Люди висловлюють різні судження про демократію. Відзначте, будь ласка, якою мірою Ви особисто згодні чи не згодні з кожним із таких висловлень, **якщо йдеться про розвинені країни**. (Дайте одну найбільш слушну відповідь по кожному рядку)

- 1 – Цілком не згоден
- 2 – Радше не згоден
- 3 – Важко сказати, згоден чи ні
- 4 – Радше згоден
- 5 – Цілком згоден

1	Демократія надає надто багато свободи багатим людям . . .	1	2	3	4	5
2	Демократичні вибори — це фарс, що не захищає інтереси простих людей	1	2	3	4	5
3	Демократія — це тільки слова, якими прикриваються ті, хто має доступ до влади для забезпечення власних інтересів . .	1	2	3	4	5
4	Демократичні вибори, як правило, приводять до влади найбільш корисливих людей	1	2	3	4	5

¹ Дослідження було проведене за власні кошти С.Дембіцького та А.Ковальської.

5 Демократія надає людині оманливу свободу вибору, якою вона не може скористатися. 1 2 3 4 5

6 Демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні 1 2 3 4 5

Тепер знову оцініть ці твердження ***під кутом зору української дійсності***.

7 Демократія надає надто багато свободи багатим людям 1 2 3 4 5

8 Демократичні вибори — це фарс, що не захищає інтереси простих людей 1 2 3 4 5

9 Демократія — це тільки слова, якими прикриваються ті, хто має доступ до влади для забезпечення власних інтересів 1 2 3 4 5

10 Демократичні вибори, як правило, приводять до влади найбільш корисливих людей 1 2 3 4 5

11 Демократія надає людині оманливу свободу вибору, якою вона не може скористатися. 1 2 3 4 5

12 Демократія несе простій людині непевність у завтрашньому дні 1 2 3 4 5

А що Ви думаєте про **постать сильного лідера** в політичному житті України?

13 Єдина політична воля забезпечує стабільність у суспільстві краще, ніж набір різних точок зору. 1 2 3 4 5

14 Для нормального розвитку країні потрібна “сильна рука”, а не розмови про демократію 1 2 3 4 5

15 Тільки політика “сильної руки” може зберегти порядок у суспільстві 1 2 3 4 5

16 Сильна держава можлива лише тоді, коли на чолі країни стоїть один лідер 1 2 3 4 5

17 Наявність сильного політичного лідера дає людям упевненість у завтрашньому дні 1 2 3 4 5

18 Тільки по-справжньому сильний лідер може захистити те, що дорого всім. 1 2 3 4 5

Зрештою, чи згодні Ви з такими твердженнями?

19 Мені все одно, яка буде влада, тільки б не стало гірше 1 2 3 4 5

20 Я не покладаюся на вибори, оскільки не вірю, що від їхніх результатів зміниться моє життя 1 2 3 4 5

21 Я свій вибір давно вже зробив, тому не хочу брати участі в теперішньому політичному житті 1 2 3 4 5

22 Який сенс боротися за свої права, якщо влада своїми діями відверто їх ігнорує 1 2 3 4 5

23 Шляхом голосування ми обираємо владу, ну а далі від нас уже нічого не залежить 1 2 3 4 5

24 Будь-яка спроба щось змінити в політичному житті країни вимагає від людей великих жертв, котрі, як правило, виявляються марними 1 2 3 4 5

Джерела

Дембицкий, С. (2016а). *Теоретическая валидизация в социологическом исследовании: Методология и методы*. Москва: Ленанд.

Дембицкий, С. (2016б). Экспресс-тест SCL-9-NR: методика оценки выраженности психологического дистресса для массовых опросов. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 1, 52–64.

Дембицкий, С., Яценко, В., Сидоров, Н., Александрова, С. (2016). Критериальная валидизация экспресс-теста SCL-9-NR. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 2, 102–116.

Дембицкий, С. (2017а). Априорная и апостериорная кластеризация результатов социологического теста “Типы политической культуры”: сравнительный анализ. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 1, 128–144.

Дембицкий, С. (2017б). Валидизация шкалы гражданской активности. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського”*. *Політологія, соціологія, право*, 3–4, 58–68.

Дембицкий, С. (2017с). Интегральный индекс социального самочувствия: альтернативный подход. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 4, 109–129.

Стегній, О. (2015). Соціологічні підходи до вивчення типів політичної культури. *Український соціум*, 2, 26–35.

Статтю одержано 18.01.2018

References

Dembitskii, S. (2016a). *Theoretical Validation in Sociological Research: Methodology and Methods*. [In Russian]. Moscow: Lenand. [= Дембицкий 2016 а]

Dembitskii, S. (2016b). A Brief Test SCL-9-NR: A Technique for Measuring Psychological Distress in Large-Scale Surveys [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 52–64. [= Дембицкий 2016б]

Dembitskii, S., Yashchenko, V., Sidorov, N., Aleksandrova, S. (2016). Criterion-Related Validation of a Brief Test SCL-9-NR. [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 102–116. [= Дембицкий 2016]

Dembitskii, S. (2017a). A Priori and A Posteriori Clusterisation of Results for the Test “Types of Political Culture”: A Comparative Analysis. [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 128–144. [= Дембицкий 2017а]

Dembitskii, S. (2017b). Validation of the Civic Engagement Scale. [In Russian]. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine “Ihor Sikors’kyi Kyiv Polytechnic Institute”*. *Political Science, Sociology, Law*, 3–4, 58–68. [= Дембицкий 2017б]

Dembitskii, S. (2017c). The Integral Social Well-Being Index: An Alternative Approach. [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 109–129. [= Дембицкий 2017с]

Stehniy, O. (2015). Sociological Approaches to Studying the Types of Political Culture. [In Ukrainian]. *Ukrainian Socium*, 2, 26–35. [= Стегній 2015]

Received 18.01.2018